

Papp György

A HELYESÍRÁSI SZABÁLYRENDSZER
FORDÍTÁSELMÉLETI ÉS FORDÍTÁSTECHNIKAI
VONATKOZÁSAI

O. Bevezető megjegyzések

A fordítás sikere a nyelvfelszínen munkáló alaki és a szöveg tartalmi-értelmi jegyeit kialakító eljárások, módszerek együttes érvényesülésén múlik, amelyek során a nyelvi jelektől el kell jutni az általuk kifejtett információkig, de ezeket ismét nyelvi, a célnyelvi formákba kell önteni. A fordítónak tehát legalább kétszer helyesírási készségeiről is színt kell vallania, még ha erre nem is a nyelvi átültetés jellege kötelezi: amikor meg kell szabadulnia a kiindulónyelv sugallta formáktól, és amikor a maga végleges szövegét alakítja ki.

A helyesírási kérdések gyakorlati problémaként tehát méltóak a fordítás-technika figyelmére, megközelítésükhöz pedig a fordításelmélet, a fordítás folyamata adhat támpontokat.

A mai többnyelvűségi körülményeinkből adódóan a szerbhorvát és a magyar helyesírási szabályrendszerek összevető elemzése a legszükségesebb, de esetenként más nyelvek jelenségeire is kitérünk, ha az az összevetést gazdagítja.

Már most hangsúlyozni kívánjuk, hogy a helyesírási szabályok összevető vizsgálata nem azonos belső, ortográfiai megközelítésükkel. Több is, kevesebb is, mert nem terjed ki a fordítás közben mellékes szerkezeti kérdésekre, használati szabályokra, viszont tartalmaz olyat is, amely nem található meg semmilyen egynyelvű szabályzatban sem. A kontrasztív elemzésnek és leírásnak az az előnye, hogy a fordító gondolkodását, tevékenységét modellálja, tehát segíti is. Másként fogalmazva, az adott terület hasonlóságaiból, eltéréseiből indul ki.

Fordításelméleti, fordítástechnikai tanulmányokban helyesírási kérdésekről ritkán olvashatunk. Talán azért, mert a problémák, hibák nem tűnnek fordítási természetűnek. Természetesen a fordított szövegekben jócskán akadnak helyesírási hibák, de többségüket nem a fordítók követik el, hanem a gépirók. A nyelvi átváltás során ugyanis nem a kiinduló nyelvi szövegével azonos helyesírási kérdésekről kell dönteni, hiszen szinte semmi sem marad meg a szöveg felszíni jegyeiből, amelyeket a célnyelvi helyesírás tükrözhetne. Így sokszor mellékessé válnak a szerbhorvát betűrendszernek a magyarétól eltérő

jegyei, a sajátosan értelmezett fonetikus ejtés szerinti alapelv, mivel az átváltás, behelyettesítés jóval magasabb szintű nyelvi egységekben történik.

1.1. A következőkben a fordítást lényegileg és közvetlenül érintő kérdésekkel foglalkozunk.

Általában a fordítást érintő helyesírási problémákról sem a helyesírás szintjén kell a fordítónak az elsődleges döntéseit meghoznia, hanem a szó szerkezet, mondat, a jelentés síkján, aminek a „Hogyan írom?” csak másodlagos következménye.

A helyesírásról egy adott nyelvtől elvonatkoztatva csak akkor mondhatunk érdemlegeset, ha eszközeit, eszközeinek funkcióját minden nyelvre érvényes általános információként is meg tudjuk fogalmazni. Kiindulópontként azt kell elfogadnunk, hogy az írásrendszert másodlagos, meglehetősen egyezményes, tehát önkényes kifejezőeszköznek tekintjük. Másodlagosnak, mivel az élőnyelvet, a beszédet hivatott követni és minél érzékenyebben leképezni: a hangsúlyt, a szüneteket, az élőszóval elmondottak, vagy elmondhatók tagoltságát és sok mást. Emellett természetesen kifejezhet, tükrözhet logikai összefüggéseket, csak az ortográfiára jellemző hagyományokat, szabállyá kövült szokásokat is.

Az ortográfiák egyezményessége és önkényessége valamely két nyelv viszonylatában vizsgálódva is mindjárt kiderül, habár a latin írásrendszerű európai nyelvek helyesírása alapvető jellemvonásaiban nagyfokú egyezést mutat, de lényegesen a különbségeik is.

1.2. Ezeket az eltéréseket akkor tudjuk megragadni, ha az adott jelenséget a két helyesírási rendszerben azonos szinten és mélységben szemléljük, azaz ha a korábban említett általánosabb információként fogalmazzuk meg. A *pontot* úgy, hogy az kijelentő célzatú egész gondolat nyelvi kifejezését zárja, és egyben a szünet és ereszkedő mondathangsúly jele, a *vessző* a tagolásé, a *pontosvessző* szintén a tagolásé, de olyan egységekben, amelyek nagyobb eltéréseket, szempontváltásokat tartalmaznak, a *kettőspont* annak jelzése, hogy felsorolás vagy az eredeti közléshez képest idegen szövegrész következik, amit viszont még az idézőjel is kifejez, illetve azt, hogy valamely egység a szöveggörnyezethez képest elszigetelt, idegen eredetű.

Ily módon derül ki, hogy a szerbhorvát, illetve a magyar nyelv egyaránt ismeri a valamilyen szempontból kitüntetett, különleges jelentésbeli hangsúlyt kapott elemek ortográfiai kiemelését, a *nagy kezdőbetűt*, de a kiemelő jelentéstani kategóriákban eltérő szemléletek érvényesülnek. A szerbhorvát nyelv például egyedi kategóriának, tulajdonnévnek tekinti a nemzeti hovatartozásra, lakhelyre, vidékre utaló megnevezéseket, mint amilyenek:

Slovenac	Subotičanin
Srbin	Lala
Mađar	Sremac
Vojvodanka	Jugosloven

A magyar nyelv viszont, jórészt a más természetű szóelemek következtében, a megfelelő alakokat melléknévnek, jelzőnek tekinti, tehát nem emeli ki őket:

szlovén	szabadkai
szerb	láló
magyar	szerémségi
vajdasági (nő)	jugoszláv

Három-négy nyelv viszonylatában még tarkább lenne a kép és szembeötlőbbek a különbségek. A német helyesírás például minden főnevet kiemelendőnek tekint, és ezáltal sokszor adódnak furcsa, mulatságos fordítói tévedések¹, az angol nyelv pedig ismét másként viszonyul a tulajdonnévi jelleghez, sőt vannak olyan írásrendszerek, amelyekben ismeretlen a nagybetű.

1.3. Általában és a szerbhorvát–magyar helyesírások vonatkozásában is két szinten jelentkeznek az írásmód fordítási problémái:

1.3.1. Amikor a megfelelő célnyelvi kifejezőeszközök hiányában nem jöhet létre *totális fordítás*, a szövegelemek teljes behelyettesítése, csak *részleges fordítás*. Ezt szokás *alaki tükrözésnek* is nevezni, mivel maga a forrásnyelvi szó, kifejezés kerül át a fordításba több-kevesebb változással, és hozza magával hangalaki, írásrendszeri jellemzőit, így például a tulajdonneveknél:

Szerbhorvát eredetiben	Magyarban
Titovo Užice	Titovo Užice
Ljubljana	Ljubljana
Sutjeska	Sutjeska
Novo mesto	Novo mesto
Skopje	Szkopje

De ugyanez a helyzet némely közneveknél is:

sabor	szábor
sobranje	szobranje
deseterac	deszeterac
skupština	szkupstina

(amikor még nem szorította ki a megfelelő magyar alak)

1.3.2. Amikor nyelvektől független invariáns tartalmakat, logikai összefüggéseket és szerkezeti jellemzőket kell megőriznünk a fordításban és ezek helyesírási szinten manifesztálódnak.

Ezt a szintet többértű példaanyaggal illusztrálhatjuk:

A tagmondatok és a mondatok hordozta gondolatok egybekapcsolódása univerzális információ, amelyet a nyelvhasználat valamely rétegében azonosítani lehet nyelvközi síkon is. Az ortográfiák általában érzékelik a tagmondatok határát, de vagy fenntartás nélkül, mint a magyar, vagy megszorításokkal, mint a szerbhorvát nyelv. Az utóbbi ugyanis belebocsátkozik a kapcsolat szorosságába, lazaságába, míg a magyar helyesírás formálisan tekint a kérdésre, automatikusan jelölve minden mondathatárt.

Bizonyos esetekben a szabályok azonosak:

I oni su se slabo osećali, i vreme je bilo rdavo, pa su opet na vreme stigli. Magyarul: Ők is rosszul érezték magukat, az idő sem volt valami jó, mégis idejében érkeztek.

De már a következő mondatban eltérők a helyesírási szemléletek: Kiša je postala ne samo dosadna nego i vrlo štetna za useve. Magyarul: Az eső már nemcsak unalmas volt, *hanem* igen sok kárt okozott a vetésekben is.

Az összevetés gazdag területét jelenti az *egybeírás–különírás* is, főleg az *intézménynevekben* és a *szakkifejezésekben*. A logikai viszonylatok ugyanis azonosak mindkét nyelvben: birtokos és birtok, minősítő és minősített, rész és egész, jelző és jelzett szó kapcsolata. Azonosak a relációkat megvalósító felszíni szerkezetek összetartozódásának fokozatai is, azaz:

a) *jelentésbeli önállóságukat megőrző különálló* elemek szintaktikai kapcsolatai: *akciona sposobnost, kreditna banka, krivično gonjenje*, illetve *gazdasági bűnözés, elvtársi bírálat, halmazati büntetés*;

b) a szerkezeti tagok *viszonylagos önállóságát őrző kötőjeles összetételek*: *spomen-obeležje, država-potpisnica*, illetve *testvériség–egység, Belső-Ázsia, Bosznia-Hercegovina*;

c) a teljes összetételek, összetett szavak: *pazikuća, zimzelen*, illetve: *munkamegosztás, termelőmunka, napisajtó*.

Ha azonban egyazon terminusok különböző nyelvi realizálódásait vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a hasonló szerkezeti lehetőségektől függetlenül ritka az egyezés, hiszen az *akciona sposobnost*-nak az *akcióegység*, a *kreditna banka*-nak a *hitelbank*, a *država-potpisnica*-nak az *aláíró állam* felel meg.

1.4. Lássuk a két jelenségcsoport néhány jellemző, a gyakorlatban sűrűn felbukkanó problémáját:

1.4.1. Az *alaki tükrözés* esetei számos megoldás rendszereként rendezhetők el.

Releváns tényező az átvétel, a tükrözés foka, azaz hogy:

a) *teljes alaki tükrözésről* van-e szó, azaz *transzliterációról*, amikor az idegen betűk minden jegyét változatlanul átvesszük:

Szerbhorvátban	Magyarban
Banja Luka	Banja Luka
Samac	Samac
Krleža	Krleža

b) *részleges alaki tükrözésről*, amikor, eltérő írásrendszerek esetén, a hangértéknek legmegfelelőbb *átírást, transzkripciót* alkalmazzuk, mint a macedón tulajdonneveknél: *Szkopje, Tyuszten dil, Goce Delcsev, Preszpai-tó*, de más nevek (Szarajevó) és köznevek (pecsalbár) esetében is;

c) *lehet szó asszimilálásról*, amikor a célnyelvi alak nemcsak írásképpen, hanem legalább egy hang terjedelemben eltér az eredetitől, de néha hangok egész csoportjában:

Beograd	Belgrád
Zagreb	Zágráb
zupan	zsupán
knez	kenéz
Frankopan	Frangepán

Fontos kérdés az átvett elem *eredete* is, hogy például szerbhorvát alak *közvetlen* vagy egy harmadik nyelvből bekerült alak *közvetett tükrözéséről* van

szó, mivel a második esetben nem a közvetítő nyelv, hanem a magyar nyelvnek az eredeti nyelvhez (latinhoz, göröghöz, franciához, angolhoz) való viszonya a lényeges.

A közvetlen és közvetett alaki tükrözés helyesírási műveleteit az átvett elemek jelentéstartalmai is befolyásolják. Általában a tulajdonnevek és köznevek viselkedésében jelentkezik különbség. Az előbbiek többnyire ellenállnak a magyar nyelvben az asszimilációs törekvésekkel szemben, míg a köznevek, ha igazán bekerültek, gyorsabban honosodnak meg és alakulnak át.

1.4.2. A szerbhorvát tulajdonnevek túlnyomó többsége változatlanul kerül magyar szövegbe, legalábbis *A magyar helyesírás szabályainak Jugoszláviai Függeléke szerint*. Bonyolítja az áttekintést, hogy a magyarországi íráshasználat nem fogadja el ezeket az elveket a szerb neveknél, mondván, hogy a keleti dialektusban a cirillírás az elsődleges. Tehát nem a szerbhorvát nyelv két egyenrangú íráshasználatából indul ki. Ily módon a következőket láthatjuk: *Vuk Karadzity, Nyegos, Vujicsics D. Sztoján, Levesics stb.*

Ez a gyakorlat analógiás úton zavarja hazai íráshasználatunkat, mert sokszor ad tápot olyan törekvéseknek, amelyek a megfelelő magyar alak helyett a szerbhorvát forma transzkripcióját szorgalmazzák, azaz a *Szabadka* vagy a *Subotica* helyett a *Szuboticát*, az *Újvidék* vagy a *Novi Sad* helyett a *Novi-szádót*.

Ezen a területen A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadása hoz majd némi változást, noha nem minden a szabályzaton múlik.

1.4.3. Jól körülhatároltan, délszláv vonatkozásban csak a *macedón nevek* terjednek ki az átírás esetei. Jóval összetettebb probléma elégtelen szövegkörnyezetből azt megállapítani, hogy macedón vagy szerbhorvát személynév-ről van-e szó.

1.4.4. Végeredményükben az átírással azonosaknak tűnnek az asszimilálás egyszerűbb, egy-egy hangot érintő esetei:

Sarajevo	Szarajevó
Frankopan	Frangepán
Brankovič	Brankovics
Car Dušan	Dusán cár

Bizonyos, a hagyomány által megszabott esetekben jóval intenzívebb a magyar artikulációs állományhoz hasonítás, mondjuk a *Bosna – Bosznia* megfelelésében, ami természetesen nem vonatkozik a *Bosna* folyóra, a *Petar Berislavič* név esetében, akit mi *Beriszló Péterként* ismerünk, vagy *Arsenije Črnojevič* magyaros megnevezésében, a *Csernovics Arzén*-ban, a *Šabacnak*, *Smederevó*-nak bizonyos feltételekkel megfelelő *Szabács*-ban, *Szendrő*-ben. Ezekhez nagy körültekintéssel kell közelednünk, mert már a *Mali-Beograd* falunév sem lehet *Kisbelgrád*, esetleg *Kisbeograd*.

1.4.5. Szerbhorvát köznevek az újabb időkben igen kis számban honosodtak meg a magyar nyelvben és helyesírásban. A bekerültek többsége nem is érinti a szakfordítást, lévén, hogy inkább turisztikai, néprajzi, művészettörténeti, irodalmi szövegekben kerülnek át, sajátos valóságalelem vagy az atmoszféra érzékeltetéseként. Mindig asszimilált, magyaros alakban írjuk őket:

teskoto	teskotó (egy néptánc)
dolina	doline (karsztképződmény)
svečar	szvecsár (házi védszent ünnepe)
ukaz	ukáz

1.4.6. Nagyon összetettek a harmadik nyelvből származó, idegen tulajdonnevek átírásának, írásmódjának kérdései, ha a hasonlított átírású szerbhorvát szövegből kell kiindulnunk. A klasszikus nyelvekből eredő neveknel mindkét nyelvnek nagy a hasonlító hajlama (Scila – Szkülla, Hor – Hórusz, Kiklop – Küklópsz, Venera – Venus), a modern nyelvek neveinek esetében pedig a szerbhorvátból hiányzó magánhangzók (é, ü, ö) visszaállításuk okoz sok gondot (esetről esetre kell eldöntenünk, hogy Millerről, vagy Müllerről van-e szó). Még nehezebb eligazodni a szaknyelveket át- meg átszövő idegen köznevek esetében, amelyeket mindkét nyelv még bátrabban asszimilál. Ezekről már sok szó esett nyelvművelő irodalmunkban, főleg *Kossa Jánosnál* és a *Nyelvművelőben*, de a hibák ezek ellenére ma is tenyésznek. Némely esetben a nyelvi norma szintjére emelkedő írás- és ejtés mód elkülönüléshez vezettek, mint a *fridsider* (magyarországi alak) és a *frizsider* (jugoszláviai magyar) angolos, illetve franciás változata, más jelenségek útban vannak, hogy a társadalmi interferencia „rangjára” emelkedjenek, mint az *artézi* kút a szerbhorvát arteski bunar nyiltabb a-jának hatására kialakult *ártézi* kút szorítja ki lassan.

Az alábbi példák meg sem kísérik ezt a bonyolult kérdéskört átfogni, csupán összetettségét érzékeltetni:

Égész csoportot képeznek a latin *s* eltérő olvasatát tükröző idegen szavak: *skripta* – skripta, *despotizam* – despotizmus, *kurs* – kurzus, vagy az *ü-t, ö-t* tartalmazó idegen elemek: *enologija* – ökológia, *debitira* – debütál, *ekonomičan* – ökonomikus, *bilten* – bulletin, a hangok időtartamának eltérései: *kartel* – kartell, *kliring* – kiring, *milimetar* – milliméter, *anuitet* – annuitás, *aneksija* – annexió, és az eredeti alakok eltérő megőrzésének más esetei: *iperit* – Yperit, *normativi* – normatívumok, *strajk* – sztrájk, *konzorcij* – konzorcium, *elita* – elit, *karantin* – karantén, *sanacija* – szanalás (és nem szanáció), *guverner* – gubernátor, *budžet* – büdzsé (ha nem költségvetés), *servis* – szervíz, *frojdizam* – freudizmus, *lenjinizam* – leninizmus, *notoričan* – notórius, *legendaran* – legendás (nem legendáris), *fizioterapeut* – fizioterapeuta, *obstrukcija* – obstrukció.

Az sem ritkaság, hogy épp a hibától való félelmünkben vétünk a szabályok ellen, például amikor valaki feltételezi, hogy az -a végződés csak szerbhorvátos lehet, ezért *evidenciót* ír.

1.5. Az *adott nyelvtől független invariáns tartalmak* helyesírási kifejezésénél, amint azt a bevezető néhány példa is bizonyítja, vannak univerzális kategóriák és eszközök, de egy adott jelentés, valóságalelem kifejezése lehetőségei ritkán azonosak, s csupán csalfa hasonlóságokról van szó. Íme néhány:

1.5.1. Szervetlenül bár, de a helyesíráshoz tartozik a *betűrend*, amely egy bizonyos írásrendszerhez, ábécéhez kötött. Viszont sokszor bukkanunk annak lehangoló példáira, hogy magyar felsorolásokban a fordító meghagyta a cirill ábécé rendjét:

Adorján, *Velebit*, *Zimonić*, Kanizsa, Orom, Tóthfalu, *Horgos*, az Adorján, *Horgos*, Kanizsa, Orom Tóthfalu, *Velebit*, *Zimonić* sorrend helyett.

1.5.2. Az *írásjelek* közül a *vessző* használatának különbségeiről már szövegünk. Ennek az írásjelnek a használata, a mondattagolás a hivatalos szövegekben, publicisztikában, oktatásban is sok kívánnivalót hagy maga után, a fordításban pedig még többet, mivel a szerbhorvát helyesírás olyan elvei okoznak interferenciát, hogy az alárendelt tagmondatok közé nem kell vessző, mivel azok szorososan kapcsolódnak, ki kell tenni viszont, ha a főmondat és mellékmondat *inverziós* (fordított) rendben áll. Pl. Kad ugleda Rudonju, Luji se steze srce.

1.5.3. A teljesen azonos funkció ellenére is a két helyesírás lényegesen eltér az *idézőjel* használatában:

A szerbhorvát helyesírás kötelezővé teszi az idézőjel használatát a vállalat- és intézménynevek egyeditő részében, könyvek és műalkotások címeiben: Osnovna škola „*Zmaj Jovan Jovanović*”; Igrali su „*Budućnost*” i „*Dinamo*”; Čitali smo delo „*Lasta u mitraljeskom gnezdu*”. Hatására sok magyar intézménynév – táblán is így szerepel az egyeditő elem: „*Zmaj Jovan Jovanović*” Általános Iskola, holott a magyar helyesírás egyértelműen az idézőjel nélküli írás mellett foglal állást.

A szerbhorvát helyesírás megkülönböztet ún. „félidézőjelet” (‘...’), amikor egy adott idézetben belül újabb idézőjelet kell használni: „*Njegovog Jazavca pred sudom*’ publika je s oduševljenjem pozdravila“ – kaže se na kraju prikaza. A magyar helyesírás más tipográfiai megoldást alkalmaz, az ún. „macskakörmököt” (»...«). Pl. „*Szemében »mesterségem« mindig szálla volt*” írta Petőfi apjáról.

Eltérően jár el a két ortográfia a *megszakított idézet* esetében is. A szerbhorvátban mindkét mondatagnál ki kell tenni az idézőjelpárt: „*Uzmi ovaj lek*“, *uzvikne nepoznata žena*, „*i čuvaj ga dok ti zatreba!*“ A magyarban csak egyszer, s a megszakítást gondolatjel jelzi (mellette szükség szerint vessző is szerepel): „*Vedd magadhoz ezt az orvosságot – kiáltotta az ismeretlen asszony – és őrizd meg, hátha szükséged lesz rá!*”.

Az írásjelekkel kapcsolatban még számos különbséget említhetnénk, helyszükében azonban nem tehetjük, de ennyiből is látszik, az azonosságok, hasonlóságok többnyire csak látszólagosak.

1.5.4. Az *egybeírás–különírás* eltéréseiről, hasonlóságairól általánosságban már szövegünk, hogy egyazon jelentést ritkán fejez ki azonos szerkezet. Ennek oka a szerbhorvát, illetve magyar nyelv eltérő jellegében, szerkesztésmódjában rejlik. Míg az előbbi inkább *analitikus* jellegű, azaz minden tartalmi elemet önálló szóval szeret kifejezni, addig a magyar ún. *sintetikus*, tömörítő nyelv, azaz a lehető legtöbb jelentéskategóriát igyekszik minél kevesebb szóelemre, szóra ráépíteni. Ez különösen a szakkifejezésekre vonatkozik, amelyeknek egyébként is erényük a tömörség. A tartalmi-szerkezeti sűrítést a magyar nyelv bizonyos magas fokú *transzformokkal* éri el, amelyek a szintaktikai (mondattani) viszonyok *jelöletlensége* folytán összetételekké, összetett szavakká válnak, és ennek csak tükrre, következménye az egybeírás.

A szerkezeti tömörítések, transzformok mindig levezethetők kifejtettebb,

elemi közlésekből, és egy nyelvre igen jellemző, hogy szakkifejezései milyen sűrítettségi szinten jelentkeznek. Lássunk erre néhány példát, a két nyelv párhuzamos szerkezeteit szemléltetve:

Védik a rokkantakat.	Zaštite invalide.	– Mondatszint
A rokkantaknak a védelme	Zaštita invalida	– Szó szerkezet
Rokkantak védelme		
<i>rokkantvédelem</i>		– szóösszetétel

Az aláhúzott, nyelvenként legtömörebb kifejezésből látjuk, hogy a szerbhorvátban a legmagasabb transzform is megőrzi a szintaktikai viszonyt, a birtokos relációt, amelyet a genitivusról ismerünk fel. A magyarban viszont a terminus szintjén már nem jelölt a birtokviszony, következménye pedig az összeforrottság, az egybeírás.

Ugyanígy:

A tanítás tárgyak szerint történik.	Nastava se izvodi po predmetima.
Tárgyak, amelyek szerint a tanítás folyik.	Predmeti po kojima se izvodi nastava.
A tanítást rendszerező tárgyak.	Predmeti za sistematizaciju nastave.
Tanítási tárgyak	<i>Nastavni predmeti</i>
<i>Tantárgyak</i>	

A gyakorlatban ennél jóval bonyolultabb összetételeket is találunk. Vezessünk le egyet, ezúttal csak magyarul:

A dolgozók társítják munkájukat. (Ez) a munkaszervezet a gazdaság alapsejtje.

Munkájuk tehát társul.

a dolgozók által társult munka
társult munka

a gazdaság alapsejtjét képező szervezet
alapvető szervezet
alapszervezet

a társult munkának az alapszervezete
társult munka alapszervezete
társultmunka-alapszervezet

Természetesen itt már egyéb helyesírási restriktciók is érvényesülnek, mint az előtagot összeforrasztó *mozgószabály*, amely a szorosabban vagy lazábban összetartozó csoportokat érzékelteti. A szerbhorvát megfelelő viszont jóval elemibb transzform-szinten jön létre: *osnovna organizacija udruženog rada* (társult munkának az alapvető szervezete), és ez az általános szerkezeti szabály, nem pedig az összetett szavaké.

Fordítás közben sem gond a helyesírás, ha a terminusok azonos és azonosan jelölt szerkezetűek: *minimalna akumulacija* minimális felhalmozás (jelölt jelzős szerkezet), *mirnodopske potrebe* békeideji szükségletek (és nem békebeli szükségletek, ahogyan a Magyar Szóban olvashatjuk), *migracija stanovništva* a lakosság vándorlása (jelölt birtokos szerkezet). A baj ott kezdődik, amikor az eltérő szerkezetű, más transzform-szintet képviselő ekvivalenseknél is az eredeti írásmódhoz ragaszkodunk görcsösen, amilyen hibák csak úgy hemzsegnek fordításainkban, például ilyenek: „társult munka szervezet”.

Ezekre az *alarendelt szóösszetételekre*, problematikájukra álljon itt csak még egy példa. Idegen, angol mintára alakult ki, és nyert „polgárjogot” a helyes-

írásilag elfogadhatatlan *Nemzetközi Valuta Alap*, hiszen a magyar alak, az angoltól (International Monetary Fund) vagy akár a szerbhorváltól (Međunarodni monetarni fond) eltérően már összeforrott, jelöletlen minőségjelzős szerkezet, a helyes megoldás tehát csak a *Nemzetközi Valutaalap* lehet. A fenti írásmód csak a *Nemzetközi Valutáris Alap* esetében lehetne indokolt.

Gyakori hibaforrást jelent a kötőjeles, viszonylag önálló elemű összetételek eltérő szerkezeti megoldása. A szerbhorvát nyelvben és helyesírásban ugyanis jelölt szintaktikai szerkezet maradt sok olyan, egyébként állandóan egymás mellett szereplő szerkezeti elem, amely a magyarban már félig összetételnek számít. Ilyenek:

Bosna i Hercegovina

Bosznia-Hercegovina nem pedig Bosznia és Hercegovina, ahogyan gyakran találjuk

Kosovo i Metohija

Kosovo-Metohija

Ugyanez érvényes a nagykötojeles magyar kapcsolatokra is:

bratstvo i jedinstvo

testvériség–egység

A szerbhorvát helyesírás kötőjeles összetételként kezeli a nevek és török rangok, méltóságok kapcsolatát:

Smrt Smail-age Čengića

Mehmed-paša Sokolović

Husein-beg

A magyarban viszont különírt kapcsolatokként szerepelnek:

Smail Čengić aga halála

Mehmed Sokolović pasa (vagy basa)

Huszein bég

A két nyelvi és helyesírási rendszer érintkezéséből adódó problémák vonatkozó részének is csak a töredékét érintettük, hiszen az egybeírás–különírás más írásrendszer hatásától függetlenül is a magyar helyesírás egyik legbonyolultabb kérdésköre, amelyben tisztázatlanságok mindig akadnak, hiszen folyamatosan keletkeznek új összetételek, néha az idegen és magyar elemek vegyülésével.

1.5.5. Noha a *nagy és kis kezdőbetű* használatát már futólag említettük, mégis vissza kell térnünk rá.

A már bemutatott nemzeti és területi hovatartozást jelölő főnevek mellett számos eltérést tapasztalhatunk a szerbhorvát és a magyar helyesírás között.

A szerbhorvát ortográfia egyedi fogalomnak, tulajdonnévnek tekinti az ünnepeket, : *Nova godina, Prvi maj, Dan žena*, a magyar viszont közneveknek: újév, május 1., nőnap.

A szerbhorvát helyesírás csak első szavuk kezdőbetűjével jelzi az intézménynevek tulajdonnévi jellegét:

Republički sekretarijat za narodnu odbranu

Komitet za odnose sa inostranstvom

Savezni zavod za mere a dragocene metale

Csak a név szerkezetébe már tulajdonnévként kerülő elem kezdetét jelzi újabb nagybetűvel:

Sekretarijat Izvršnog veća Srbije

Republičko veće Saveza sindikata Srbije

Ezzel szemben a magyar írásmód minden önálló (teljesen különírt) tartalmasszót a tulajdonnév jelleg kifejezőjének tekint, tehát csak a kötőjellel kapcsolt egységeket és a kötőszókat nem. Lássuk a fentiek magyar megfelelőit:

Köztársasági Honvédelmi Titkárság

Külföldi Kapcsolatok Bizottsága

Szövetségi Mérték- és Nemesfém-hitelesítő Intézet

Szerbia Végrehajtó Tanácsának Titkársága

Szerbia Szakszervezeti Szövetségének Köztársasági Tanácsa

A nagy kezdőbetű használatának vannak egyéb, kevésbé jelentős eltérései is, amelyek alig vagy ritkán jelennek meg a szakfordításban. Ilyen mondjuk a levél megszólítása, amelynek a szerbhorvát nyelvben csak az első kezdőbetűje nagy, a magyarban minden szóé: *Dragi družo!* illetve *Kedves Barátom!* Jelentkeznek különbségek a rövidítéseknel is, például a magyarban a doktor rövidítése aszerint kicsiny kezdőbetűjű, hogy mondat eleji vagy mondatközi helyzetben van-e: *Dr. Kovács Béla*, de Ott volt *dr. Kovács Béla* is, a szerbhorvát írásmód viszont erre nem reagál: *dr Josip Pavlović*, illetve: *Bio je tamo i dr Pavlović*.

Befejezésül és összegzésül még két megjegyzés kívánkozik ide.

A fordításban, kétnyelvűségben az itt bemutatottnál jóval több konkrét probléma merül fel, de terjedelmi okok miatt mindegyikre nem térhettünk ki, mert nagy részük, és a felsoroltaké is elvben, tényanyagként közhely, hibaként azért jelentkeznek, mert a fordítónak sokfelé kell figyelnie. Más részüket alaposabb, a gyakoriságra is kiterjedő vizsgálattal kellene feltárni, eredményét pedig egy kontrasztív helyesírási tanulmányban összefoglalni, akár a közéleti szövegekre és az oktatásra vonatkozóan külön-külön is.

Érdemes visszatérni arra, amit már a bevezetőben is hangsúlyoztunk: a fordítás során létrejövő szövegek hibáinak többsége nem a fordítás természetéből adódik, hanem a közéleti publikálás, gondosság vagy éppen gondatlanság, a szöveggondozás függvénye.

Lássuk az elmondottak illusztrálásául valamely üzemi lap egyetlen számának jellegzetes helyesírási hibáit. A lap címe nem lényeges, mert szinte mindegyikben ugyanazokat találjuk:

„Mindezt a *testvériség és egység* eszméjének kell áthatnia” (fordítási hiba); „*Számos társultmunka szervezet* segítette a *gyermek intézmény* építését.” (fordítási hibák); „*Vera Hadži-Genić*” (a magyarban a kettős nevek közé nem tesszünk kötőjelet, az viszont tipográfiai hiba, hogy a kiskötőjelet összekeverik a gondolatjellel, amely más hosszúságú, és a betűköze is más); „A nő a tanácsokban csak 2,4 %-ban vesznek részt” (tipográfiai hiba, a % jelenél nincs betűköz: 2,4%-ban); „Az előttünk álló választások, *azonban*, nem fogják megoldani a problémát” (fordítási hiba, az eredeti „*medutim*” állt vesszők között); „Megalakult a *Belső bank* közgyűlése” (fordítási hiba); „Meghozták a munkaszervezet *Alapszabályát*” (az eredetiben a Statut első helyen állt, ezért szerepelt nagy kezdőbetűvel, ezt tükrözi a helyesírás, rosszul); „Megválasztották az igazgatót a *Sever-Észak TMA SZ-on*” (ehhez nem kell sok kommentár); „Úgy vélik, hogy a községi *panasz és beadvány bizottságok* jól végezték munkájukat” (fordítási hiba); „*termelő-munkások*”; „*társas-helyiségek*” (nem tudni,

milyen „logika” szülte ezeket a megoldásokat, valószínűleg a gépíró keresett valami „áthidaló” megoldást); „Az iskolákat az agráripári *komplex* munkásainak szánták” (helytelen alaki tükrözés a komplexum helyett).

Jegyzet

A félrefordítás tréfás magyar megnevezése, a *leiterjakab* is így keletkezett. A nagy kezdőbetű alapján a magyar nyelvszemlélet ugyanis tulajdonnevet feltételez, s így lett a néhai fordításban a német Jakob's Leiterből Leiter Jakob, a Jákob lajtorjája helyett.

Rezime

Značaj pravopisnih pravila u teoriji i praksi prevodenja

Prevodilac mora da reši i pravopisne probleme u prvoj i poslednjoj fazi svoga rada: prilikom analize teksta originala i kad izrađuje konačan tekst prevoda. Mada ove faze nisu najbitnije u dodiru dvaju jezika, pravopisna pravila mogu da budu izvor jezičke interferencije u toku prevodenja. Prema tome kontrastivna analiza ortoloških sistema srpskohrvatskog i mađarskog jezika je od velikog značaja u prilikama našeg višejezičnog društva. Ovaj rad sadrži najvažnije metode, načela i oblasti ove kontrastivne pravopisne analize.

Jedan od najbitnijih preduslova za ovakva istraživanja jeste da pravopisni sistem je konvencionalno sredstvo za izražavanje opštih informacija koje su univerzalne u svakom jeziku.

Kontrastivne analize pravopisnih sistema se u ovom radu vrši u dve veće oblasti:

1. Kada se neki element izvornog teksta neposredno ili sa manjim promenama preduzima i ugrađuje se u tekst prevoda (pisanje reči i vlastitih imena srpskohrvatskog, makedonskog porekla, fonetsko i izvorno pisanje vlastitih imena poreklom iz klasičnih jezika, iz francuskog, engleskog, nemačkog jezika po pravilima srpskohrvatskog i mađarskog pravopisa).

2. Kada se radi o sadržajima i informacijama univerzalnog karaktera, invarijantnim ortološkim sredstvima kao što su: rečenica, delovi rečenice, znaci interpunkcije, velika početna slova, sastavljeno i rastavljeno pisanje reči i termina itd.

Resummee

Die Bedeutung der Rechtschiftsnormen in der Theorie und Praxis der Übersetzung

Der Übersetzer muß die Rechtschiftsprobleme in der ersten und letzten Phase seiner Arbeit, lösen: bei der Analyse des Originaltextes und bei der Ausarbeitung des endgültigen Textes der Übersetzung. Obwohl diese Phasen nicht die Wesentlichsten in der Bindung zweier Sprachen sind, so können die Rechtshchiftsnormen doch die Quellen

gegenseitigen Einflusses der Sprachen, während der Übersetzung werden. Die gegensätzliche Analyse der orthologischen Systeme der serbo-croatischen und ungarischen Sprache ist daher von grosser Wichtigkeit, in den Angelegenheiten unserer mehrsprachigen Gesellschaft. Diese Arbeit enthält die wichtigsten Methoden und Grundsätze in dem Gebiet dieser gegensätzlichen rechtschreiberischen Analyse.

Eine der wichtigsten Vorbedingungen für solche Untersuchungen ist, daß das Rechtsschreibesystem der konventionelle Mittel zum Ausdruck der allgemeinen Informationen ist, die in jeder Sprache allgemein gültig sind.

Die kontrastive Analyse wird in dieser Arbeit in zwei grösseren Gebieten vorgeführt:

1) wenn ein Element des grundlegenden Textes unmittelbar, oder mit kleineren Änderungen in den Text der Übersetzung eingebaut wird (das Schreiben der Worte oder Namen serbo-croatischen oder makedonischen Urkunft, fonetische und grundlegende Schrift eigener Namen der Herkunft aus klassischen Sprachen, der französischen, deutschen oder englischen Sprache) laut den Vorschriften der serbo-croatischen oder ungarischen Sprache,

2) wenn es sich um Inhalte und Informationen universellen Charakters handelt, oder um unveränderlichen orthologischen Mittel, so wie um: Sätze, Satzteile, Interpunktionszeichen, grosse Anfangsbuchstaben, gebundene und ungebundene geschriebene Wörter, Termine, usw.